

The impact of various factors on the desire of Iranian families to have children with a special focus on the recommendations of the Quran and Hadith: A review article

Hassan Jafaripour Ferdosiyeh (MA)^{1*}

1. Department of Islamic Sciences, Faculty of Medicine, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.

ABSTRACT

Article Type:

Review Paper

Background and aim: The subject of population and attention to the family foundation is necessary and essential for the survival of any country and civilization. Many studies have been sporadically conducted on the reasons for the decrease in the desire of families to have children. In Iranian society, as an Islamic society and the high significance of having children in the holy religion of Islam, further studies are necessary for more comprehensive look at the importance of spirituality in the desire of families. In this study, a comprehensive review has been conducted to examine the causes of this decrease in the desire to have children and the role of family spirituality on tendency to have children.

Materials and methods: In this review article, by searching in domestic and international databases and using the keywords spirituality, family, childbearing, cultural conditions and economic conditions of society in Persian and English, 70 articles were found. After screening the titles and abstracts, 45 articles were identified according to the inclusion and exclusion criteria.

Findings: The family has undergone structural, functional, and demographic changes, which is caused by the shift in the social system from an agricultural economy to an industrial economy, followed by the weakening of the extended family and the formation of the nuclear family. The modernization and expansion of urbanization and industrialization in Iran have expanded value changes, the importance of individualism and free choices, which has reduced people's desire to form families and have children. Studies indicate that families with strong spiritual roots have a greater desire to have children.

Received:

24 Sept. 2024

Revised:

7 June 2025

Accepted:

15 June 2025

Published Online:

29 June 2025

Conclusion: By expanding easy marriage and reviving religious values in society will undoubtedly contribute significantly in increasing the population.

Keywords: Spirituality, Family, Childbearing, Culture building, Mental peace, Economic security

Cite this article: Jafaripour Ferdosiyeh H. The impact of various factors on the desire of Iranian families to have children with a special focus on the recommendations of the Quran and Hadith: A review article. *Islam and Health Journal*. 2025; 10(1): 26-39.

© The Author(s).

Publisher: Babol University of Medical Sciences

*Corresponding Author: Hassan Jafaripour Ferdosiyeh

Address: Department of Islamic Sciences, Faculty of Medicine, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.

E-mail: hjafaripouriran@gmail.com

تأثیر عوامل مختلف بر تمایل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری با نگاه ویژه به سفارشات قرآن و

احادیث: یک مقاله مروری

حسن جعفری پور فردوسیة (MA)*^۱

۱. گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران.

چکیده

نوع مقاله:	سابقه و هدف: مسئله جمعیت و توجه به بنیان خانواده، برای بقای هر کشور و تمدنی لازم و ضروری است. مطالعات زیادی در زمینه دلایل کاهش تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری به صورت پراکنده صورت گرفته است. در جامعه ما، به‌عنوان یک جامعه اسلامی و اهمیت والای فرزندآوری در دین مقدس اسلام، مطالعات بیشتر و با نگاهی جامع‌تر به اهمیت معنویات در میزان تمایل خانواده‌ها، ضروری می‌باشد. در این مطالعه، مروری جامع به بررسی علل کاهش تمایل به فرزندآوری و نقش معنویات خانواده بر گرایش آن به فرزندآوری پرداخته شده است.
مقاله مروری	
دریافت:	مواد و روش‌ها: در مطالعه مروری حاضر، با جستجو در پایگاه‌های داخلی و بین‌المللی و با استفاده از کلیدواژه‌های معنویات، خانواده، فرزندآوری، شرایط فرهنگی و شرایط اقتصادی جامعه به زبان فارسی و انگلیسی، تعداد ۷۰ مقاله یافت شد، که پس از غربالگری عناوین و چکیده‌ها، ۴۵ مقاله مطابق با معیارهای ورود و خروج شناسایی شد.
۱۴۰۳/۷/۳	
ویرایش:	یافته‌ها: خانواده از لحاظ ساختاری، کارکردی و جمعیتی دستخوش تغییراتی شده است، که ناشی از تغییر نظام اجتماعی از اقتصاد کشاورزی به اقتصاد صنعتی و به دنبال آن تضعیف خانواده گسترده و شکل‌گیری خانواده هسته‌ای است. نوسازی و گسترش شهرنشینی و صنعتی شدن در کشور ما تغییرات ارزشی، اهمیت فردگرایی و انتخاب‌های آزادانه را گسترش داده است، که سبب کاهش تمایل افراد به تشکیل خانواده و فرزندآوری شده است. مطالعات بیانگر این نکته است، که در خانواده‌ها با ریشه‌های معنوی قوی تمایل به فرزندآوری بیشتر است.
۱۴۰۴/۳/۱۷	
پذیرش:	نتیجه‌گیری: گسترش ازدواج آسان و احیای ارزش‌های دینی در جامعه، بی‌شک سهم بسزایی در افزایش جمعیت خواهد داشت.
۱۴۰۴/۳/۲۵	
انتشار:	واژگان کلیدی: معنویات، خانواده، فرزندآوری، فرهنگ‌سازی، آرامش روانی، امنیت اقتصادی
۱۴۰۴/۴/۸	

استناد: حسن جعفری پور فردوسیة. تأثیر عوامل مختلف بر تمایل خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری با نگاه ویژه به سفارشات قرآن و احادیث: یک مقاله مروری. نشریه اسلام و سلامت. ۱۴۰۴؛ ۱۱(۱): ۳۹-۲۶.

© The Author(s)

Publisher: Babol University of Medical Sciences

مقدمه

مسئله جمعیت و توجه به بنیان خانواده، یکی از اساسی‌ترین مباحثی است، که در هر جامعه‌ای مطرح است و هر کشور و تمدنی برای بقای خود باید به این مسئله توجه داشته باشد.

جمعیت به معنی کمیّت تجمعی انسان، همواره از موضوعات مهم علم اقتصاد بوده و حجم جمعیت و آهنگ تغییرات آن و تأثیرات این دو بر دیگر متغیرهای اقتصادی، در مطالعات انجام‌شده به شکل‌های مختلفی بررسی شده است. نکته جالب این است، که باور رایج در جهان اقتصاد این است، که هفت صنعت کلیدی چند دهه‌ی آینده عبارت خواهند بود از: میکروالکترونیک، بیوتکنولوژی، صنایع تولید مواد جدید، هوانوردی غیرنظامی، مخابرات، ربات‌ها، کامپیوتر و نرم‌افزار آن. همه‌ی این صنایع متکی بر نیروی فکری است و هریک از این‌ها می‌تواند، در هر جای دنیا مستقر گردد. حال این‌که عملاً استقرار این صنایع در هر کجا، بستگی به این دارد، که چه کسی بتواند نیروی فکری لازم برای استقرار آن‌ها را سازمان دهد.

در قرنی که پیش روی ما است، مزیت نسبی را انسان‌ها می‌آفرینند. پس با نگرشی درست به انسان، او یک نیروی خلاق و تولیدکننده است. از آن‌جا که مزیت نسبی همراه با دانش فنی توسط انسان پدید می‌آید، تحقیقات -علاوه بر تأثیر مهارت و آموزش او در رشد اقتصادی- رویکردی نوین نیز یافته که بررسی و تأکید بر نقش، اندازه و رشد جمعیت بر رشد اقتصادی، از آن جمله است (۱ و ۲).

خانواده، نخستین نهاد اجتماعی است که به‌عنوان بنیادی‌ترین رکن در همه جوامع و تمامی اعصار وجود داشته و علی‌رغم تمامی تغییرات رخ داده در گذر زمان، همچنان جایگاه و منزلت خود را حفظ کرده است. نکته حائز اهمیت این است، که در فرایند استقرار مدرنیته و گذر از جامعه سنتی به جامعه مدرن، بسیاری از عناصر مهم سنتی ساختار فرهنگی جامعه، در هم شکسته شده و عناصر و ساختارهای جدیدی جایگزین آن‌ها شده است، که یکی از ابعاد مهم این تغییر و تحولات فرهنگی در جامعه، تغییر ارزش‌های سنتی و مدرن در حوزه خانواده است. خانواده از کانون‌های تغییرات ارزشی جامعه محسوب می‌شود. در ایران هم به نوعی کم‌رنگ شدن سنت و رواج آزاداندیشی‌های نوین در حوزه خانواده رخ داده است، که می‌تواند جنبه‌های مثبت و منفی به‌همراه داشته باشد (۳).

به نظر می‌رسد، خانواده از نظامی تولیدی به واحدی اجتماعی مبدل شده و از لحاظ ساختاری، کارکردی و جمعیتی دستخوش تغییراتی شده است، که این تغییر، خود ناشی از تغییر نظام اجتماعی از اقتصاد کشاورزی به اقتصاد صنعتی و به دنبال آن تضعیف خانوادگی گسترده و شکل‌گیری خانوادگی هسته‌ای است. شکل جدید خانواده، ارزش‌های جدیدی را نیز به همراه خود داشته است، که متفاوت از ارزش‌های خانواده گسترده و سنتی است. ورود نوسازی و گسترش شهرنشینی و صنعتی شدن در کشور ما تغییرات ارزشی، اهمیت فردگرایی و انتخاب‌های آزادانه را گسترش داده است، که سبب شده سبک زندگی خانواده‌ها تغییر کند (۴).

امروزه شاهد هستیم، که برخی زوجین، ترجیح می‌دهند، فرزندی نداشته باشند یا فرزندآوری را به تأخیر بیندازند. برخی از آن‌ها تک‌فرزندی را انتخاب کرده و زوجین مسن‌تر نیز فرزندآوری را متوقف می‌سازند. تداوم این روند به تدریج ساختار سنی جمعیت را از وضعیت جوانی خارج کرده و آن را به سوی سالم‌خوردگی قریب‌الوقوع سوق خواهد داد، که خود یک نگرانی بسیار جدی است. به موازات پایین آمدن فرزندآوری و حضور سالمندان در جامعه، نیروی کار به شدت دچار افت و ضعف خواهد شد و این امر، دولت‌ها را با چالش بسیار جدی مواجه ساخته و بار اکثریت افراد جامعه بر دوش اقلیت (نیروی جوان که با کاهش جمعیت مواجه شده است) سنگینی خواهد کرد. در این مطالعه مروری به بررسی عوامل مختلف موثر بر کاهش جمعیت و عواملی که می‌تواند خانواده‌های را تشویق به فرزندآوری کند، پرداخته خواهد شد و در ادامه بررسی می‌شود، که توجه خانواده‌ها به فرمایشات قرآن و اهل بیت در زمینه فرزندآوری بر تمایل آن‌ها بر تشکیل خانواده و فرزندآوری چقدر موثر خواهد بود. فرض است، اگرچه عوامل مختلف چون اقتصادی و اجتماعی بر میزان تمایل خانواده‌ها بر فرزندآوری موثر است، ولی عوامل معنوی و مذهبی و توجه خانواده‌ها به آن‌ها با وجود مشکلات اقتصادی و اجتماعی، نقش موثرتری بر میزان تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری دارد و میزان فرزندآوری در خانواده‌ها با اعتقادات معنوی و مذهبی قوی‌تر حتی با وجود مشکلات اقتصادی بیشتر است.

مواد و روش‌ها

مقاله حاضر، مروری بر مطالعات پژوهشی پیرامون تاثیر عوامل مختلف به‌ویژه معنویات و عقاید مذهبی بر تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری انجام شده است. این مرور، شامل کلیه مقالاتی بود که به بررسی رابطه عوامل مختلف از جمله اعتقادات زوجین به سفارشات قرآن و اهل بیت به فرزندآوری پرداخته است و در پایگاه‌های داخلی مثل SID و IranDoc و پایگاه‌های بین‌المللی مانند PubMed، Google Scholar و Cochrane از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ نمایه شده بودند. واژه‌های کلیدی عبارت بودند از: عوامل اجتماعی و اقتصادی (social and economic factors)، معنویات (spirituality)، خانواده (family)، فرزندآوری (childbearing)، فرهنگ‌سازی (culture building) آرامش روانی (mental peace) و امنیت اقتصادی (economic security) که به زبان

فارسی و انگلیسی جستجو شد. ابتدا مقالات بر اساس عنوان آن‌ها جستجو شد. سپس چکیده کلیه مقالات بررسی شد. در جستجوی اولیه، ۷۰ مقاله مرتبط با عوامل موثر مختلف به‌ویژه معنویات و عقاید مذهبی بر تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری یافت شد. پس از غربالگری عناوین و چکیده‌ها، ۴۵ مقاله مطابق با معیارهای ورود، شناسایی شد. معیار ورود شامل مطالعات مروری، بالینی، تجربی، کوهورت، مقطعی و فرضیات مطرح‌شده در زمینه عوامل موثر مختلف به‌ویژه معنویات و عقاید مذهبی بر تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری بود و معیار خروج، مقالاتی بود که از نظر موضوع و محتوا با موضوع مورد نظر مطابقت نداشتند.

یافته‌ها

پیامدهای کاهش فرزندآوری برای جامعه

از آنجایی که جمعیت به‌عنوان شاخصی برای توسعه و قدرت ملی هر کشوری در نظر گرفته می‌شود، می‌توان از مهمترین پیامدها و آسیب‌های کاهش فرزندآوری و رشد جمعیت به کاهش جمعیت فعال و مولد، کمبود نیروی کار، مشکلات متعدد در روند تولید و افزایش چالش‌های اقتصادی و در نهایت حرکت به سمت سالمندی و غیرفعال بودن جامعه اشاره نمود، که همه این عوامل به نوبه خود بر کاهش سرمایه انسانی و توان نظامی و قدرت یک جامعه تاثیرگذار است. با توجه به آمارهای مربوط به ابعاد جمعیتی در ایران، به نظر می‌رسد که اگر در این زمینه سیاست‌گذاری‌ها و تصمیمات درستی اتخاذ نگردد، در دهه‌های آینده با بحرانی جدی در حوزه جمعیتی مواجه خواهیم شد. به موازات پایین آمدن فرزندآوری و حضور سالمندان در جامعه، نیروی کار به شدت دچار افت و ضعف خواهد شد و این امر، دولت‌ها را با چالش بسیار جدی مواجه ساخته و بار اکثریت افراد جامعه بر دوش اقلیت (نیروی جوان که با کاهش جمعیت مواجه شده است)، سنگینی خواهد کرد (۵ و ۶).

یکی از مؤلفه‌های نظامی که بر قدرت و اقتدار هر کشوری تأثیر و تأثر دارد، مؤلفه ساختار و ترکیب سنی جمعیت است. از بُعد ملی و به اذعان همه صاحب‌نظران، برخورداری از جمعیت جوان در هر کشوری یکی از مؤلفه‌های اصلی، قدرت و اقتدار ملی است. کشوری که فاقد نیروی جوان کافی باشد، هیچ راهی ندارد، مگر اینکه دیکته دیگران را بنویسد و تسلیم اراده دیگران شود، که این با استقلال دینی و ملی ما ناهمخوان است. از پیامدهای ناگوار بی‌توجهی به امر ازدواج و جوانی جمعیت می‌توان کاهش قدرت دفاعی، علمی و اقتصادی کشور، فروپاشی نظام خانواده، افسردگی فردی و اجتماعی و انقراض نسل را ذکر کرد (۵).

پل ساموئلسون، برنده‌ی جایزه‌ی نوبل اقتصاد در سال ۱۹۷۰ میلادی، در سال ۱۹۵۸ در مجله‌ی اقتصاد سیاسی، مقاله‌ای با عنوان «یک مدل دقیق وام مصرفی یا بدون قرارداد اجتماعی پول» چاپ کرد. وی در این مقاله که دستاورد عظیمی را به دنبال داشت، اثبات نمود که بهترین عامل تحرک و تکامل اقتصاد «نرخ باروری انسانی» است (۷).

نظریه‌ی «هارود» -از روی هارود، اقتصاددان انگلیسی پیرو مکتب کینز، که تا مدت‌ها کتاب «اقتصاد بین‌الملل» او در دانشگاه‌ها تدریس می‌شد- نیز رشد جمعیت را عامل رشد طبیعی اقتصاد عنوان می‌کند (۷).

در نظریه‌ی «سولو» -از رابرت سولو، اقتصاددان مشهور آمریکایی که در سال ۱۹۸۷ موفق به دریافت جایزه نوبل در اقتصاد شد- وجود یک نرخ رشد مثبت برای جمعیت، به منظور توضیح فرایند رشد اقتصادی ضروری است، اما یک بار که سیستم اقتصادی بر اساس یک نرخ برون‌زای رشد جمعیت، مسیر رشد خود را مشخص کرد، هر افزایشی در نرخ رشد جمعیت (نسبت به نرخ قبلی) ذخیره‌ی سرمایه‌ی سرانه و تولید سرانه‌ی کمتری در وضعیت تعادلی اولی را برای اقتصاد رقم خواهد زد، لیکن رشد پایا و توان اقتصادی بالاتری را به وجود می‌آورد (۷).

دلایل کاهش‌دهنده‌ی باروری در جامعه

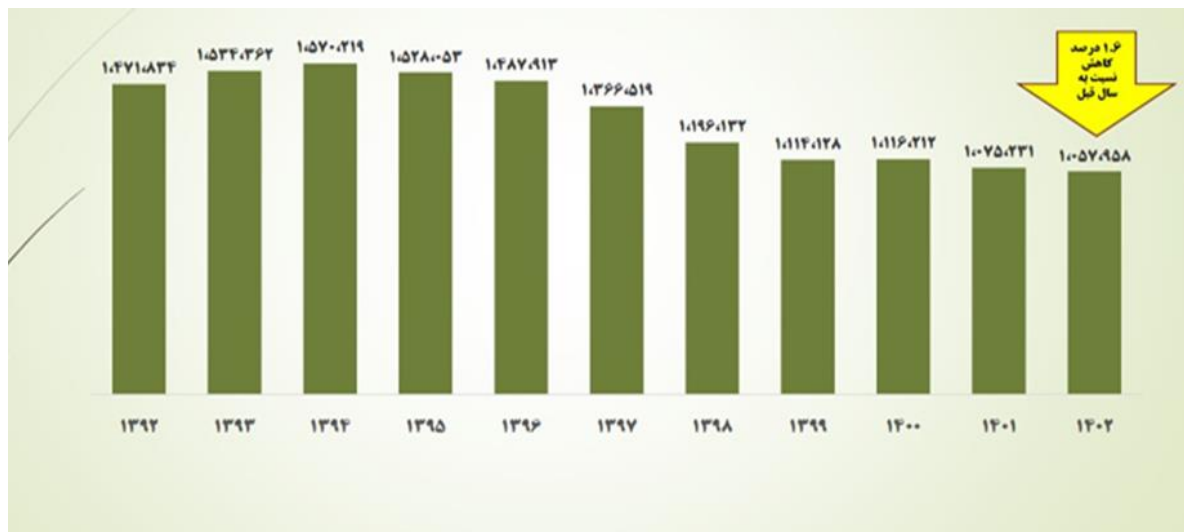
این موضوع قطعاً دارای ریشه‌ها و بسترهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و روان‌شناختی بوده، که قابل تأمل و بررسی است. مطالعات متعدد درباره دلایل کاهش باروری سخن گفته‌اند. توسعه و رواج روش‌های پیشگیری از بارداری در میان زوجین، تمایل زوجین به تنظیم خانواده و اهمیت بیش از پیش آن، گرایش به تحصیلات بالاتر، موانع و چالش‌های اقتصادی و اجتماعی، ارزش‌های فردگرایانه، تحرک اجتماعی، افزایش سن ازدواج، شهرنشینی، وضعیت اشتغال، درآمد، ظهور اندیشه‌های مدرن و باورهای مثبت نسبت به خانواده کوچک، تغییر سبک زندگی و تضعیف یا از دست رفتن کارکرد اقتصادی فرزندان، برخی از عوامل سوق‌دهنده زنان و مردان به سوی کاهش فرزندآوری است. کاهش فرزندآوری را می‌توان یکی از چشمگیرترین تغییرات در رفتارهای اجتماعی قرن اخیر در جهان دانست. این تغییر بنا به گفته‌ی بسیاری از اندیشمندان، پیامد تحولات اجتماعی و ساختاری مدرنیزاسیون است. جامعه‌ی ایرانی نیز از این تحولات بی‌نصیب نبوده است (۱-۸). همان‌طور که جدول ۱، نشان می‌دهد، میزان خام مولید از حدود ۲۰ در هر هزار نفر جمعیت در سال ۱۳۹۴ با شیب زیاد در آغاز دوره و با

شیب کم در سال‌های اخیر به ۱۲/۳۸ در هر هزار نفر جمعیت در سال ۱۴۰۲ رسید. در نتیجه این روندها، نرخ رشد طبیعی جمعیت، در سال ۱۴۰۲ با شیبی کاهنده به حدود ۰/۷ درصد رسیده است. (جدول ۱) (۱۱).

جدول ۱. تغییرات موالید، مرگ و میر و رشد طبیعی (۱۴۰۲-۱۳۸۵)

سال	جمعیت کل	تعداد تولدهای ثبت شده	درصد تغییرات موالید	تعداد مرگ‌های ثبت شده	درصد تغییرات مرگ و میر	میزان خام موالید (در هزار)	میزان خام مرگ و میر (در هزار)	رشد طبیعی جمعیت (درصد)
۱۳۸۵	۷۰,۴۹۵,۷۸۲	۱,۲۵۳,۹۱۲	-	۴۰۸,۵۶۶	-	۱۷/۷۹	۵/۸۰	۱/۲
۱۳۹۰	۷۵,۱۴۹,۶۶۹	۱,۳۸۲,۲۲۹	-	۴۲۲,۱۳۳	-	۱۸/۳۹	۵/۶۲	۱/۲۸
۱۳۹۴	۷۸,۹۴۹,۶۶۹	۱,۵۷۰,۲۱۹	-	۳۷۴,۸۲۷	-	۱۹/۸۹	۴/۷۵	۱/۵۱
۱۳۹۵	۷۹,۹۲۶,۲۷۰	۱,۵۲۸,۰۵۳	-۲/۷	۳۶۹,۷۵۱	۱/۳۵	۱۹/۱۱	۴/۷۱	۱/۴۴
۱۳۹۶	۸۱,۰۵۳,۰۰۰	۱,۴۸۷,۹۱۳	-۲/۶	۳۷۶,۷۳۱	۱/۸۹	۱۸/۳۹	۴/۶۶	۱/۳۷
۱۳۹۷	۸۱,۹۶۲,۰۰۰	۱,۳۶۶,۵۱۹	-۸/۱۵	۳۷۷,۲۴۵	-۰/۱۴	۱۶/۷	۴/۶	۱/۲۱
۱۳۹۸	۸۲,۷۱۰,۰۰۰	۱,۱۹۶,۱۳۲	-۱۲/۴۷	۳۹۵,۳۱۹	۴/۷۹	۱۴/۴	۴/۷۷	-۰/۹۶
۱۳۹۹	۸۳,۴۰۹,۰۰۰	۱,۱۱۴,۱۲۸	-۶/۸	۵۱۱,۸۸۱	۲۹/۴۸	۱۳/۳۲	۶/۱	-۰/۷۲
۱۴۰۰	۸۴,۰۵۵,۰۰۰	۱,۱۱۶,۲۱۲	-۰/۱۸۷	۵۴۴,۵۱۷	۶/۳۷	۱۳/۲۵	۶/۴۶	-۰/۶۸
۱۴۰۱	۸۴,۷۰۰,۰۰۰	۱,۰۷۵,۲۳۱	-۳/۶۷	۴۱۸,۷۴۱	-۲۳/۱	۱۲/۶۸	۴/۹۳	-۰/۷۷
۱۴۰۲	۸۵,۳۲۹,۰۰۰	۱,۰۵۷,۹۵۸	-۱/۶	۴۴۲,۲۱۳	۵/۶	۱۲/۳۸	۵/۱۸	-۰/۷۲

نمودار ۱ روند ولادت در کشور در طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۲ را نشان می‌دهد. میزان ولادت از سال ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۲ دارای روند کاهشی بوده است (نمودار ۱) (۱۱).

نمودار ۱. روند ثبت ولادت در کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲

در کنار این موضوع، بروز مسائل اجتماعی نظیر افزایش سن ازدواج، افزایش آمار طلاق، گسترش روابط خارج از خانواده و شیوع سقط جنین عمدی، موجب شده دغدغه‌های جمعیتی فراوانی در میان اندیشمندان اجتماعی ایجاد شود (۸). با این حال راهکارهای پیشنهادی نهادهای مسئول در این زمینه نشان‌دهنده‌ی این امر است، که این نهادها هنوز به تصویری روشن از تحولات جمعیتی و علت‌ها و پیامدهای آن دست نیافته‌اند؛ چراکه این نهادها در تعیین برنامه‌های تشویقی برای ایجاد تغییر در زمینه جمعیت، بر سیاست‌هایی پافشاری می‌کنند که خود از عوامل کاهش جمعیت هستند.

تحولات اجتماعی که در جامعه‌ی ایرانی به دلایل مختلف رخ داده، در ساختارهای مختلفی اثرگذار بوده و یکی از آن‌ها خانواده است. کاهش میزان باروری نیز یکی از پیامدهای تغییرات ساختاری و فرهنگی در این نهاد بوده، که به بخشی از آن در ادامه پرداخته خواهد شد.

تحولات خانواده

توسعه‌یافتگی و الگوهای توسعه‌یافته موجب تحولات عمده‌ای شده، که مهم‌ترین آن حاکمیت گفتمان فردگرایانه در فضای جامعه است. این گفتمان به تدریج تغییرات اساسی را در خانواده‌ی ایرانی ایجاد کرده، که بارزترین تحولات آن در حوزه‌ی ابعاد خانواده، سبک زندگی، روابط درونی اعضا، جایگاه جنسیتی و توزیع قدرت بوده است. در واقع قناعت، سلسله‌مراتب خانوادگی، تمایز نقش‌ها، سازش و نظارت اجتماعی که از ویژگی‌های اصلی خانواده‌ی ایرانی به‌شمار می‌رفت، جای خود را به سبک زندگی مصرفی، توجه به خود، برابری نقش‌ها و نادیده‌گرفتن سلسله‌مراتب خانوادگی داده است. این تحولات نقش مهمی را در رفتار باروری خانواده به شکلی به‌جای گذاشته است (۱۲ و ۱۳). با این نگاه سعی می‌شود، به بخشی از این تغییرات در ادامه پرداخته شود.

مصرفی‌شدن خانواده

یکی از تحولات مهم خانواده در حوزه‌ی سبک زندگی، تغییر در سبک مصرف است. مهم‌ترین ویژگی مصرف در دوران جدید آن است، که از جنبه‌ی رفع احتیاج، به سمت مصرف فراغتی تغییر کرده است. به تعبیر دیگر، امروزه بخش کمتری از درآمد خانواده، به مصرف امور ضروری می‌رسد و مصرف، خود به لذت تبدیل شده است. نتیجه آنکه بخش زیادی از درآمد خانواده‌ی ایرانی صرف خریدهای پیش‌بینی‌نشده می‌شود. اگر در گذشته خانواده هنگام انتخاب کالا بر دوام آن تأکید می‌کرد، هم‌اکنون در خرید اشیای مصرفی، تعویض‌پذیری در فاصله کوتاه به پیش‌فرض تبدیل شده است. در واقع خانواده‌ی جدید با مصرف، هویت‌سازی و هویت‌نمایی می‌کند. این کنش از آنجا بر فرزندآوری اثرگذار است، که با فراگیری سبک زندگی مصرفی و افزایش مصرف، خانواده از پذیرش فرزندان بیشتر استقبال نمی‌کند؛ چراکه فرزندان بیشتر، مصرف دیگر اعضای خانواده را با بحران مواجه می‌کند. از سوی دیگر خانواده‌های پرجمعیت در فضای مصرف‌گرایی به دلیل ناتوانی در خودنمایی، احساس خواری می‌کنند (۱۳ و ۱۴).

تغییر اشکال و ابعاد خانواده

در دهه‌های گذشته شکل و بُعد خانواده ایرانی دچار تغییراتی اساسی شده است، که هسته‌ای شدن، کاهش ابعاد و افزایش نسبت زنان سرپرست خانوار از مهم‌ترین این تغییرات است. تغییر شکل خانواده از گسترده به هسته‌ای حدوداً به‌صورت فراگیر در سراسر کشور رخ داده و به نوعی شکل غالب خانواده در ایران به‌شمار می‌رود. هسته‌ای شدن خانواده موجب شده درخواست اطرافیان برای فرزندآوری کم‌اثر شود. پیش‌ازین، فرزندآوری تصمیمی بوده که خانواده و فامیل بر آن به‌شدت اثرگذار بوده‌اند و اگر فرزند نمی‌آوردند، فشار زیادی در این زمینه به زوجین وارد می‌کردند؛ اما در دوران کنونی دایره‌ی این حوزه تنگ‌تر شده و به زوجین واگذار شده است و آن‌ها نیز تأثیر چندانی از اطرافیان نمی‌پذیرند. از سوی دیگر خانواده‌ی هسته‌ای موجب می‌شود حمایت‌های خانواده گسترده در زمینه‌ی فرزندآوری و نگهداری او کم شود. زنان در پژوهش‌های مختلف به این نکته اشاره کرده‌اند، که به دلیل دوری از خانواده و دغدغه‌هایی مانند شغل، از آوردن فرزندان بیشتر صرف نظر می‌کنند (۱۵ و ۱۶).

تغییر ساختار قدرت در خانواده

در گذشته خانواده نظامی سلسله‌مراتبی داشت، که مرد در رأس آن بود. مسئولیت‌های خانواده از جمله تأمین اقتصادی برعهده‌ی او بوده و در مقابل، حق داشت، در خانواده اعمال قدرت کند؛ اما در دوران مدرن با تحولات عمده‌ای در این زمینه مواجه هستیم، که درخواست مردان از زنان برای مشارکت اقتصادی و کاهش گرایش به اعمال مدیریت در خانواده از جمله‌ی این‌هاست. در واقع ساختار قدرت در خانواده‌ی ایرانی در حال زناشه‌شدن است و جایگاه مرد از سرپرستی به تأمین‌کننده‌ی اقتصادی در حال تغییر است. این مسئله یکی از نمودهای خود را در کاهش فرزندآوری نشان می‌دهد. پژوهش‌های مختلفی تأیید می‌کند، که میان افزایش قدرت زنان در خانواده و کم‌شدن تعداد فرزندان ارتباط مستقیمی وجود دارد. در پی این تغییرات، زنان فرزندآوری را حق شخصی خود به‌شمار آورده و تصمیم‌گیری درباره‌ی آن را تصمیمی شخصی می‌دانند و نباید انتظار داشت، که به پیامدهای تصمیم خود برای جامعه توجه کنند. همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که با افزایش مشارکت اقتصادی زنان، آن‌ها قدرت چانه‌زنی بیشتری را درباره‌ی فرزندآوری پیدا می‌کنند (۱۸).

علاوه بر نکات یادشده، زناشه‌شدن فضای خانواده، موجب شده احساسات بر تصمیمات مهم غلبه یابد، که یکی از نتایج آن، گسترش الگوی تربیتی فرزندسالاری در خانواده است. این الگو علاوه بر آنکه بر فرزندان تأثیرات منفی و جبران‌ناپذیری می‌گذارد، باعث می‌شود خانواده به فرزندآوری حداقلی اکتفا کند؛ زیرا در این

الگو بیشتر امکانات، دغدغه‌ها و کنش‌های خانواده در مسیر شادکامی فرزند قرار می‌گیرد. براین اساس و به دلیل محدود بودن امکانات و صرف وقت فراوان، خانواده‌ها از آوردن فرزندان بیشتر صرف‌نظر می‌کنند (۱۹).

تحول در حوزه‌ی تشکیل و انحلال خانواده

خانواده‌ی ایرانی در دهه‌های اخیر تحولات عمده‌ای را در زمینه‌ی تشکیل خانواده پشت‌سر گذاشته است. علاوه بر تغییرات در ملاک و شیوه‌های همسرگزینی، یکی از موضوعاتی که در زمینه کاهش جمعیت مؤثر بوده است، افزایش سن اولین ازدواج در میان جوانان است. موانع ساختاری و اجتماعی و گسترش هنجارهای مدرن مانند تمایل زنان به ادامه تحصیل موجب شده میانگین سن ازدواج پسران افزایش یابد. افزایش سن ازدواج از یک‌سو به معنای کاهش بازه‌ی احتمالی باروری است و از سوی دیگر تحقیقات، مؤید این امر است، که میان میل به تک‌فرزندی و افزایش سن ازدواج رابطه مستقیمی وجود دارد. در کنار این، به‌هم‌خوردن ترکیب جمعیتی موجب شده مسئله‌ی مضیق‌ه ازدواج برای تعداد چشمگیری از دختران به‌خصوص متولدان دهه‌ی شصت ایجاد شود، که به دلیل بدون همسرماندن درحال از دست‌دادن فرصت بالقوه‌ی باروری هستند (۲۰).

در پایان باید گفت: خانواده‌ی پرجمعیت در آن فضای گفتمانی، عقلانی به‌شمار می‌رود؛ چراکه هنجارهایی مانند قناعت، سلسله‌مراتب خانوادگی، تمایز جنسیتی، سازش و نظارت اجتماعی در آن وجود داشته و تلاش برای افزایش جمعیت در قالب سیاست‌های حمایتی و انگیزشی در داخل گفتمان فردگرایی و توسعه‌محور چندان توفیقی نخواهد داشت. بنابراین سیاست‌گذاران بایستی در قالب برنامه‌های بلندمدت به‌دنبال ایجاد تحولات مبنایی و هنجاری در خانواده و جامعه باشند.

نگاه قرآن و اسلام به اهمیت تشکیل خانواده و فرزندآوری

اعتلای کمال و سعادت بشر در دین مبین اسلام بسیار مهم و مورد توجه است و جهت تحقق آن در دین مبین اسلام به تمام ابعاد زندگی انسان ورود کرده است. یکی از این ابعاد بسیار مهم مسئله فرزندآوری می‌باشد. دین مبین اسلام برنامه‌ای جامع و کامل جهت راهنمایی انسان جهت دستیابی به نسلی صالح و توانمند ارائه داده است. ذات انسانی خود میل به داشتن فرزند و بقا نسل دارد، چراکه سیر زاد و ولد در انسان جزء طبیعت و قسمت لاینفک حیات اوست. دین مبین اسلام با آنچه لازمه طبیعت و حیات انسان است، نه تنها مخالفتی ندارد، بلکه سعی کرده است، با ارائه راهکارهای جامع و مطلوب او را در تحقق این نیاز یاری رساند (۲۱).

فرزندآوری و تربیت نسلی شایسته یکی از وظایف زوجین است. بنابر آموزه‌های اسلامی فرزندآوری امری ضروری است و آثار و برکات فراوانی برای خانواده و جامعه دارد. در آیات قرآن کریم مسئله فرزندآوری به‌عنوان یک ضرورت مطرح شده و آثار و برکات فراوانی برای آن ذکر شده است. آیات قرآن بر ضرورت فرزندآوری از زوایای مختلف اشاره دارد، از جمله تشویق به فرزندآوری، فرزند نعمتی الهی، بشارت به فرزندآوری، فرزند زینت زندگی و فرزند وسیله‌ای برای رشد و تعالی خانواده می‌توان نام برد. فرزندآوری برکات و اثراتی فراوانی چون شادی و لذت زندگی، تداوم حیات، ایجاد حس مفید بودن، زمینه‌ساز رشد و تعالی والدین، عامل نشاط خانواده، رشد و برکت اقتصادی را نام برد (۲۲ و ۲۳).

در آیه ۹۹۰ بقره مستقیماً توصیه به فرزند آوری شده است و می‌فرماید: "نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَيْ شَتِّتُمْ وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَعَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ مَلَقًا وَقُوَّةً لِلْمُؤْمِنِينَ". زنان شما، محل بذرافشانی شما هستند؛ پس هر زمان که بخواهید، می‌توانید با آنها آمیزش کنید و اثر نیکی برای خود، از پیش بفرستید و از خدا بهره‌بیزید و بدانید او را ملاقات خواهید کرد و به مؤمنان، بشارت ده. این آیه زنان را به کشتزار و فرزندان را به محصول و نتیجه زراعت انسان تشبیه نموده است. خداوند در این آیه از زن با عنوان حرث تعبیر نموده که حرث به کشتزار معنی می‌شود، که محصولی از آن عاید انسان می‌شود (۲۴). بنابراین از این جهت زن را حرث قلمداد نموده تا غیر از بیان تلذذ جنسی از همسر اشاره به کشتزار بودن او و اهمیت کشت او که فرزند است داشته باشد و تأکید نماید که زن وسیله اطفاء شهوت و هوسرانی مردان نیست، بلکه وسیله‌ای برای حفظ حیات نوع بشر است. قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ تأکید بر طلب فرزند، ایجاد و پرورش نسل صالح دارد و اینکه نباید عمل جنسی متوقف بر التذاذ حیوانی و جنبه شهوانی باشد. محققین عبارت (قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ) را به امر تولید نسل و توصیه قرآن به ابرتر نگذاشتن عمل جنسی تعبیر کرده و هدف از ازدواج و ارتباط زناشویی را ایجاد فرزند بیان کرده است (۲۵).

علامه طباطبایی نیز در تفسیر این آیه فرموده‌اند: هدف (قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ) و داشتن انسان‌ها به فرزندآوری است تا بقا بشر در زمین مقدور باشد (۲۶).

قرآن در آیات ۵۳-۵۱ سوره حجر تشویق به فرزندآوری کرده است:

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ صَیْفِ إِبْرَاهِيمَ * إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ * قَالُوا لَا تَوَجَّلْ إِنَّا نَبِّئُكَ بِغَلَامٍ عَلِيمٍ

و نیز آنان را از مهمانان ابراهیم خبر ده. هنگامی که بر او وارد شدند، پس سلام گفتند. [ابراهیم] گفت: ما از شما ترسانیم. گفتند: نترس که ما تو را به پسری دانا مژده می‌دهیم.

قرآن فرزند را به عنوان یک نعمت الهی یاد می‌کند، که در آیه ۷۲ سوره نحل به این موضوع اشاره می‌شود.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَّ جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنِيْنَ وَّ حَفَدَةً وَّ رَزَقَكُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ اَقْبَالَ بَاطِلٍ يُّؤْمِنُوْنَ وَّ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُوْنَ

و خدا برای شما همسرانی از جنس خودتان قرار داد و از همسرانتان، فرزندان و نوادگانی پدید آورد، و از نعمت‌های پاکیزه و دلپذیر به شما روزی داد، [با این همه لطف و رحمت] آیا به باطل ایمان می‌آورند و نعمت‌های خدا را ناسپاسی می‌کنند؟!

در آیه هفتاد و یکم سوره هود، قرآن به فرزند و فرزندآوری بشارت داده است:

وَ امْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاسْحَاقَ وَّ مِّنْ وَّرَآءِ اِسْحَاقَ يَعْقُوْبَ

پس همسرش در حالی که ایستاده بود [از شنیدن گفتگوی فرشتگان با ابراهیم] خندید. پس او را به اسحاق و پس از اسحاق به یعقوب مژده دادیم.

در آیه چهل و ششم سوره کهف، از فرزند به عنوان زینت زندگی یاد شده است:

المَالُ وَّ البَنُوْنَ زِيْنَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَّ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَّ خَيْرًا اَمَلًا

مال و فرزندان، آرایش و زیور زندگی دنیا هستند، ولی اعمال شایسته پایدار نزد پروردگارت از جهت پاداش بهتر و از لحاظ امید داشتن به آن‌ها نیکوتر است. در برخی آیات به اینکه فرزندان بازوان و مددی برای زندگی پدر و مادر هستند، نیز اشاره شده است. مثلاً در آیه صد و سی و سوم سوره شعراء اشاره‌ی کوتاهی به آن شده است:

اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَّ بَنِيْنَ

به وسیله چهارپایان و فرزندان، به شما یاری داده است.

نگاه پیامبر و اهل بیت به اهمیت فرزندآوری

در روایات اسلامی به مسئله ضرورت و اهمیت فرزندآوری اشاره شده است و برکات و اثرات فراوانی برای آن ذکر شده است. در روایات فرزندآوری را برای والدین و خانواده یک حُسن در نظر می‌گیرند، که به چند مورد از این روایات اشاره می‌شود.

نخستین روایت، فرزندان را میوه‌های زندگی انسان بیان می‌کند، که این میوه بودن برای انسان در زندگی عبارت است از: نشاط، شادابی، طراوت دادن به زندگی. در روایات دیگری داریم، که اهل بیت (ع) فرزندان را زمینه‌ای برای سعادت والدین در آخرت یاد می‌کنند. بدین گونه که در روایت تأکید شده که: چه بسا پدران و مادرانی که به واسطه فرزندان خود اهل بهشت می‌شوند. این روایات و آیات، مجموعاً ما را به ضرورت اصلی نسل‌آوری و تربیت فرزند هدایت می‌کنند.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله: (اطلبوا الولد و التمسوه فإنه قره العين و ریحانه القلب و یاکم و العجز و العقر).

در طلب فرزند باشید و آن را [از خدا] بخواهید که فرزند، روشنی چشم و ریحانه قلب است و از ازدواج با زنان پیر و نازا بپرهیزید (۲۷).

خاتم انبیا صلی الله علیه و آله: (إن الولد الصالح ریحانه من ریحان الجنة).

فرزند شایسته و خوب، گلی از گل‌های بهشت است (۲۸).

نبی اکرم صلی الله علیه و آله: (إذا مرض الصبی کان مرضه كفارة لوالديه).

هرگاه کودکی بیمار شود، کفاره گناهان پدر و مادر است (۲۹).

رسول اکرم صلی الله علیه و آله: مر عیسی ابن مریم علیه السلام بقبر یعدب صاحبه ثم مر به من قابل فإذا هو لا یعدب فقال یا رب مررت بهذا القبر عام

أول فکان یعدب ومررت به العام فإذا هو لیس یعدب فأوحی الله إلیه أنه أدرك له ولد صالح فأصلح طریقاً و أوی یتیماً فللهذا غفرت له بما فعل ابنه.

حضرت عیسی علیه‌السلام از کنار قبری عبور می‌کرد، دید صاحب قبر عذاب می‌شود. سال بعد که عبور کرد، دید عذاب برداشته شده است. حضرت علت آن

را از خدا سؤال کردند. آنگاه خداوند به او وحی فرمود، که صاحب این قبر، فرزند شایسته‌ای داشت که در این سال به حد بلوغ رسیده و جاده‌ای را درست کرده و

نیز یتیمی را پناه داده است و من به سبب عمل نیک این فرزند، پدرش را آمرزیدم (۳۰).

امام عسگری علیه‌السلام برای فردی (عیسی بن صبیح) چنین دعا فرمود: (اللهم أرزقه ولداً یكون له عضداً فنعم العضد الولد).

خدایا! فرزندی به او عطا کن، که بازویش (یاورش) باشد؛ فرزند، چه خوب بازویی (یاوری) است! (۳۱)

امام صادق علیه‌السلام: (إن الله لیرحم الرجل لشدته حبه لولده). به درستی خداوند به سبب شدت محبت مرد به فرزندش به وی ترحم می‌کند (۳۲).

حضرت صادق علیه‌السلام: (میراث الله من عبده المؤمن ولد صالح یتستغفر له). میراث خدا از بنده مؤمنش، فرزند صالحی است که برای او آموزش بطلبد

(۳۳).

از جمله روایاتی که صراحتاً امر به تولید نسل می‌کند، به حدیثی از امام موسی کاظم (ع) با عنوان "أَطْلُبُ الْوَلَدَ فَإِكَ اَهْلِلْ بِرَزْقِهِمْ" فرزند بخواه، که خداوند متعال روزی آنان را می‌دهد، اشاره کرد (۳۴).

همچنین رسول خدا (ص) نیز می‌فرماید: (أَطْلِبُوا الْوَلَدَ وَ اَلْتَمِسُوهُ فَإِنَّ قُرَّةَ عَيْنٍ وَ رِيحَانَةَ الْقَلْبِ) فرزند بخواه و بر آن اصرار کن که آن نور چشم و ریحانه دل است (۳۵).

عوامل تاثیرگذار بر تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری

مطالعه نشان می‌دهد که بیکاری، درجه شغلی، سن ازدواج، دینداری و خانواده‌گرایی، محل سکونت، شرایط اجتماعی-اقتصادی، افزایش شبکه‌های اجتماعی و استفاده از اینترنت و سطح تحصیلات از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر میزان فرزندآوری در ایران هستند. یکی از عوامل مؤثر بر فرزندآوری بیکاری است. بیکاری در کشور مشکلات فراوان در حوزه اشتغال، درآمد و مسکن ایجاد می‌کند و این مشکلات ازدواج و باروری را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مطالعات بیانگر این نکته است که خانواده‌ها با وضعیت اقتصادی بهتر، نگرش منفی تری نسبت به فرزندآوری دارند؛ زیرا آن‌ها خواهان سطح زندگی ایده‌آل برای خود و فرزندان هستند (۳۶-۳۸).

درجه شغلی یکی دیگر از متغیرهای مؤثر بر فرزندآوری در مطالعات بود. شاغل بودن و گروه شغلی اثرات معناداری بر تمایل افراد به فرزندآوری و فاصله‌گذاری بین فرزندان دارد. در مطالعه مشفق و همکاران که با هدف بررسی ارتباط بین اشتغال و تمایل به فرزندآوری انجام شد، نتایج نشان داد بین میانگین تعداد بچه‌های زنان بر حسب گروه‌های شغلی تفاوت معنادار وجود دارد. این اختلاف در بین زنان شاغل در بخش آزاد و خصوصی بیشتر محسوس بود. تقویت امنیت شغلی و مالی، حمایت اجتماعی از زنان برای فرزندآوری با استفاده از نظام بیمه و ایجاد شرایط شغلی مطلوب در دوران بارداری و پس از آن می‌تواند انگیزه الزام برای فرزندآوری ایجاد کند. مطالعات بیانگر این نکته است که افراد دارای تحصیلات پایین‌تر، دارای نگرش مثبت‌تر نسبت به فرزندآوری هستند (۳۹).

سن ازدواج از جمله عوامل دیگر مؤثر بر فرزندآوری است. امروزه به دلایل متعددی مانند افزایش سن ازدواج و افزایش فعالیت‌های اجتماعی زنان، سن بارداری تا اواخر دوران باروری زن به تعویق می‌افتد. متأسفانه بدون صورت گرفتن اقدامی در جهت بارداری و بدون اطلاع زوجین از قدرت باروری، سال‌های طلایی باروری زن سپری خواهد شد. طبق نتایج، میزان باروری با سن زوجین و سن ازدواج مرتبط است. افزایش سن ازدواج زوجین و همچنین کاهش آمار ازدواج به‌طور کلی از عوامل کاهش باروری هستند (۴۰).

بررسی بیانگر این نکته است، که با افزایش استفاده خانواده‌ها از اینترنت و شبکه‌های مجازی، تمایل به فرزندآوری خانواده کاهش یافته است. گسترش رسانه‌های نوین، سبک‌های جدید زندگی را برای افراد به همراه داشته است. رسانه‌ها نقش مهمی در اشاعه ترجیحات و هنجارهای فرهنگی مرتبط با فرزندآوری پایین و مطلوبیت خانواده مدرن دارند (۴۱).

نقش دینداری در خانواده‌گرایی و تقویت فرزندآوری

دینداری و خانواده‌گرایی نیز به‌عنوان عمل تقویت‌کننده فرزندآوری در مطالعات بررسی شده است. جهت‌گیری مذهبی از عامل‌های تأثیرگذار بر تعداد مطلوب فرزندان است. کامکان با وجود عوامل مهم‌تری همچون مشکلات اقتصادی و فرهنگی، اعتقادات مذهبی و خانواده‌گرایی از ارزش بالایی در تصمیم‌گیری زوجین مبنی بر فرزندآوری برخوردار است. نتایج تحقیقات نشان می‌دهد، رابطه معناداری میان متغیرهای فردگرایی، دینداری و ارزش‌های خانوادگی در میان زوجین با نرخ باروری وجود دارد (۴۲). در مطالعه عباس‌زاده و همکاران بین دینداری و خانواده‌گرایی با نگرش و تمایل به فرزندآوری رابطه مثبتی وجود دارد (۴۲). در مطالعه نقیبی و همکاران نیز مشخص شد، گرایش به فرزندآوری متأثر از باور دینی زنان بود و این تأثیر در حضور متغیرهای اقتصادی-اجتماعی نقش بیشتری را ایفا می‌کند (۴۳).

ایدئولوژی دینی برخی از گروه‌های مذهبی و ادیان همچون اسلام به‌گونه‌ای است، که فرزندآوری زیاد را تجویز و تقویت می‌کند. باورهای دینی اسلام، ازدواج در سنین پایین را بسیار توصیه می‌کند. همچنین در دین مبین اسلام، سقط جنین عملی بسیار ناشایست و حرام تلقی می‌شود و داشتن فرزند زیاد را یک ارزش می‌داند. بنابراین این قبیل اعتقادات و آموزه‌های مذهبی باعث می‌شود، کسانی که پیرو آن هستند، تمایل‌شان به فرزندآوری بیشتر باشد (۴۲).

بحث و نتیجه‌گیری

فرزندآوری به‌عنوان مهم‌ترین ابزار حفظ بقای خانواده و بشریت مطرح است. مطالعات زیادی در زمینه تاثیر عوامل مختلف بر میزان تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری صورت گرفته است، گرچه بسیاری از مقالات مشکلات اقتصادی را عامل اصلی برای این کاهش نرخ باروری مطرح کردند، و سیاست‌مداران و مسئولین

کشوری راهکارهای مختلف از جمله اعطای وام‌های مختلف، پوشش بیمه‌های درمانی برای مادر و فرزند و غیره سعی کرده‌اند، مشکلات اقتصادی را کاهش دهند؛ ولی شواهد نشان می‌دهد، با وجود پذیرش نقش عوامل اقتصادی بر گرایش خانواده‌ها به فرزندآوری، نمی‌توان آن را مهم‌ترین دلیل کاهش نرخ باروری مطرح کرد. چنانچه حتی در جوامع ما اتفاقاً کاهش نرخ باروری بیشتر در شهرهای توسعه یافته‌تر و در خانواده‌های تحصیل کرده و با امکانات رفاهی بیشتر دیده می‌شود (۴۳ و ۴۴). به‌عنوان مثال استان سیستان و بلوچستان به‌عنوان یک استان با توسعه کمتر رفاهی در سال ۱۴۰۲ دارای نرخ رشد بالای ۲/۱ است و در حالی که تهران به‌عنوان یک شهر توسعه‌یافته با امکانات رفاهی بالا دارای نرخ باروری کمتر از ۱/۳ در سال ۱۴۰۲ است (جدول ۲) (۱۱).

جدول ۲. نرخ باروری در استان‌های کشور در سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۲ (۱۱)

نام استان	رتبه ۱۴۰۰	رتبه ۱۴۰۱	رتبه ۱۴۰۲
سیستان و بلوچستان	۳	۳/۲۱	۳/۰۱
خراسان جنوبی	۲/۲۸	۲/۲۶	۲/۳۲
هرمزگان	۱/۹۴	۱/۹۳	۲/۲
یزد	۲/۰۲	۱/۹۲	۱/۹۵
خوزستان	۱/۹۶	۱/۹	۱/۹۵
گلستان	۱/۹۷	۱/۹	۱/۹۳
کرمان	۱/۷۹	۱/۸۳	۱/۹۲
خراسان رضوی	۱/۸۶	۱/۷۹	۱/۷۸
آذربایجان غربی	۱/۷۶	۱/۷۴	۱/۷۳
خراسان شمالی	۱/۷۸	۱/۶۵	۱/۷
قم	۱/۷۳	۱/۶۵	۱/۶۸
چهارمحال و بختیاری	۱/۶۵	۱/۵۵	۱/۶
زنجان	۱/۶۳	۱/۵۷	۱/۵۷
بوشهر	۱/۶۲	۱/۵۲	۱/۵۷
کهگیلویه و بویراحمد	۱/۵۴	۱/۴۹	۱/۵۵
لرستان	۱/۵۲	۱/۴۷	۱/۴۸
آذربایجان شرقی	۱/۵۳	۱/۴۹	۱/۴۵
همدان	۱/۴۸	۱/۴۵	۱/۴۵
کردستان	۱/۵۶	۱/۵۱	۱/۴۳
اردبیل	۱/۴۵	۱/۴	۱/۳۳
قزوین	۱/۳۸	۱/۳۱	۱/۳۳
کرمانشاه	۱/۳۷	۱/۳۵	۱/۳۱
فارس	۱/۳۲	۱/۳	۱/۳
ایلام	۱/۳۷	۱/۲۹	۱/۲۸
سمنان	۱/۳۴	۱/۲۵	۱/۲۷
اصفهان	۱/۴	۱/۲۵	۱/۲۶
تهران	۱/۲۳	۱/۱۸	۱/۱۵
مرکزی	۱/۲	۱/۱۴	۱/۱
مازندران	۱/۱	۱/۰۳	۱/۰۱
البرز	۱/۱	۰/۹۹	۰/۹۸
گیلان	۱/۰۱	۰/۹۵	۰/۹۴

متأسفانه امروزه اغلب جوامع با کاهش نرخ جمعیت روبرو هستند. حتی در برخی جوامع این نرخ منفی است و همین باعث سالمندی جمعیت این جوامع و نیازشان به جذب نیروی کار از جوامع دیگر شده است، که مسلماً مشکلات اجتماعی و فرهنگی فراوانی را به این جوامع تحمیل کرده است. در بسیاری از مطالعات، مشکلات اقتصادی و اجتماعی از عوامل اصلی این کاهش تمایل مطرح شده است (۴۳). آمارهای سازمان ملل در مورد نرخ جمعیت کشورهای مختلف نشان می‌دهد، جوامع پیشرفته چون روسیه، آلمان، ژاپن با وجود رفاه اجتماعی و بهبود شرایط اقتصادی و رفاهی خانواده‌ها، میزان تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری بسیار کاهش یافته است و حتی نرخ منفی داشته است و تمایل افراد برای تشکیل خانواده هم کاهش یافته است. مطالعات بیانگر این نکته است، جوامعی که در آن‌ها

اهمیت فرزند در فرهنگ و مذهب‌شان مورد توجه بیشتر واقع شده است و سعی کرده‌اند اهمیت فرزندآوری را در ارتقا امنیت، مذهب، فرهنگ و حتی اقتصاد جامعه خود به خانواده‌ها آموزش دهند، در این زمینه موفق‌تر بوده‌اند. نمونه بارز آن فرهنگ اهمیت فرزندآوری در خانواده‌های فلسطینی به‌ویژه در نوار غزه است، که براساس عقاید مذهبی خود بر این باور هستند، که با تمام مشکلات فراوان رفاهی و اقتصادی، یکی از راه‌های حفظ آرمان فلسطین و کشورشان، زاد و ولد و جایگزینی کودکانی است، که روزانه به دست اشغالگران شهید می‌شوند، می‌باشد. دکتر "درداح الشاعر" استاد علوم روانشناسی در دانشگاه الاقصی غزه در این باره می‌گوید. پایبندی به مفاهیم اسلامی، داشتن تعهد نسبت به تامین نیروی مبارز و مجاهد در جبهه نبرد با رژیم صهیونیستی و غلبه بر جنگ جمعیتی این رژیم از عوامل اصلی تاکید فلسطینی‌ها بر افزایش فرزندآوری است (۴۴ و ۴۵).

معنویت یکی از جنبه‌های وجودی انسان می‌باشد، که در زمان بروز مشکلات و استرس، با ایجاد معنا در زندگی، فرد را برای رویارویی با مشکلات مهیا می‌کند. بدون شک نگهداری و تربیت فرزندان برای والدین همراه با چالش‌ها و استرس است، ولی این عقاید و باورهای معنوی است که می‌تواند با ایجاد امید در خانواده‌ها استرس‌های ناشی از مشکلات اقتصادی در نگهداری فرزند را کاهش دهد و جنبه‌های مثبت آن را تقویت کند.

با توجه به اهمیت فرزندآوری در آیات قرآن و سخنان اهل بیت، مادران با معنویات بیشتر با ایمان به خداوند در عطا رزق و روزی فرزندان طبق وعده خود در قرآن، تمایل بیشتری به فرزندآوری خواهند داشت و انجام وظایف مادری طبق فرمایشات الهی برای فرزندان در تربیت و آموزش آنان بسیار پررنگ‌تر و قابل توجه است.

نرخ باروری در حال حاضر در کشور ما از ۲/۰۱ در سال ۹۵ به ۱/۶۶ رسیده است و اگر این رقم به ۱/۱ برسد، در چاله و چاه جمعیتی گرفتار خواهیم شد. طبق بررسی‌ها، در سال ۱۴۰۳ برای اولین بار در تاریخ، میزان ولادت در ایران به زیر یک میلیون نفر خواهد رسید، که این موضوع بسیار نگران‌کننده است. اگر قبول داریم، که کاهش جمعیت یک بحران ملی است، باید بدانیم که این مسئله نیازمند عزم ملی است. باید رویکردهای فرهنگی و اقتصادی دستگاه‌ها تغییر کند و همه مسئولان به وظایف خود عمل کنند، تا موج فرهنگی با تقویت اهمیت الهی فرزندآوری برای جوانی جمعیت ایجاد شود. بنابراین سیاست‌گذاران در این زمینه باید ضمن اهمیت به حل مشکلات اقتصادی، شرایط برای تقویت ابعاد مختلف معنوی خانواده‌ها را فراهم کنند و در این زمینه باید اقدامات فرهنگی و موثر صورت بگیرد.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله از اصول اخلاق در پژوهش پیروی شده است. پژوهش به صورت مروری بوده و در نگارش مطالب بدون جانبداری و از منابع معتبر استفاده گردیده است.

تضاد منافع: نویسنده اعلام می‌نماید که تضاد منافی در این پژوهش وجود ندارد.

تقدیر و تشکر

از دانشگاه علوم پزشکی اراک به جهت فراهم‌سازی امکان دستیابی به منابع الکترونیک و بانک‌های اطلاعاتی گوناگون تشکر و قدردانی می‌شود.

References

1. Khani R and Nasrollahi Z. The impact of population growth on innovation in selected developing. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*. 2014; 1(4): 87-106.
2. Bakhshi Dastjerdi R, Khaki Najafabadi Nahid. Investigating the Impact of Population on Economic Growth in the Framework of Optimal Growth Pattern in Iranian Economy (1350-1386) Application of Genetic Algorithm, *Journal of Economic Research*. 2011; 46(1): 1-22.
3. Pourmazaheri F, Bekan L, Qolizadeh A. the role of population increases and childbearing in the family. 2022. The 18th International Conference on Psychology, Counseling and Educational Sciences.
4. Mehdipour, S. examining the development of the family system in Iran. *International Conference on Behavioral Science and Social*. 2013.
5. Mohammad F. An analysis of the consequences of fertility and population decline in Iran. 2019. *Social Cultural Knowledge*. 2019; 3(43): 69-88.
6. Bagi M. Prevalence, Reasons and Consequences of Childlessness in the World and Iran: A Systematic Review. *Journal of Population Association of Iran*. 2023; 18(35): 97-148.
7. Salehi Asfiji N. The effect of population on the economy. 2023. Available at: <https://www.1542.ir/news/6594/>
8. Khani S, Khademi R. A review of sociological factors affecting childbearing, 1m national conference of 100 years of academic midwifery in Iran. 2019. Available at: <https://en.civilica.com/doc/997829/>.
9. Maqsoodpour MA. Factors affecting the reduction of fertility rate in Iran from the point of view of economics in the period of 2015-2016. *Economic magazine (bimonthly review of economic issues and policies)*. 2015; 15(5): 83-100.
10. Erfani A. Localization of determinants of fertility through measurement adaptations in developing-country settings: The case of Iran: Comment on Analysis of economic determinants of fertility in Iran: a multilevel approach. *Int J Health Policy Manag*. 2014; 3(7): 413-5.
11. <https://sccr.ir/news/25113/1/>
12. Shawazi A, Jalal M, Nadushan A. Family changes and fertility decline in Iran; A case study of Yazd province. *Social Science Journal*. 2015; 11(3): 35-75.
13. Kazmipour S. Cultural changes and transformation of the contemporary family with emphasis on marriage and childbearing. *Communication and culture guide for the first period of autumn*. 2021; 1: 7-22.
14. Fariba P, Alizadeh R, Habibi R. The effect of today's lifestyle of women on the rate of childbearing; A case study of Qazvin city. *Women and Society (Sociology of Women)*. 2017; 9(4): 39-72.
15. Kaveh Firouz Z, Zare B, Shams Aldini H. The effect of lifestyle components on the attitude towards having children (case study: women on the threshold of marriage in Tehran). *Women in Development and Politics*, 2015; 14(2): 217-234.
16. Amjadian N. Family structure (nuclear family). 2014. Available at: <https://www.madadkar.org/prevention-of-social-damage/family-structure-nuclear-family.html>.
17. Javadchitsaz M. Iranian family and socio-cultural evolution. *biquarterly journal of social issues of Iran*. 2023; 1: 89-112.

18. Kaveh Firouz Z, Karami F. Assessment of the impact of family power structure on fertility rate in Tehran City. *Women in Development and Politics*. 2014; 13(2): 291-308.
19. Sirajuddin M, Ali Yar A, Kabri A. Exploring the relationship between the power structure in the family and the childbearing actions of women in the city of Lore', *Strategic Women's Studies*. 2019; 22(85): 73-98.
20. Kazmipour S. Cultural changes and evolution of the contemporary family with an emphasis on marriage and childbearing. *Communication and Culture Quarterly*. 2020; 1(1): 21-7.
21. Aram M, Azizi S. Analysis of factors of increase and decrease of generation based on the teachings of the Qur'an and Hadith. *Scientific Journal the Women and Families Cultural-Educational*. 2023; 18(23): 215-42.
22. Mohammadi B. Having Children from the Perspective of the Qur'an and the Imams of the Ahl Al-Bayt. *Journal of Law and Political Studies*. 2022; 2(4): 268-306.
23. Mirzaei N. the necessity of increasing the population and having children from the perspective of the Qur'an and traditions and medical science, National Conference of Psychological Science and Technology, Educational Sciences and Comprehensive Psychology of Iran, Tehran, 2015.
24. Mustafawi H. *Al-Tahaqiq fi Kelamat al-Qur'an al-Karim*, Beirut, Dar al-Katb al-Islamiya. 2008. Vol 2. p. 217. [Arabic]
25. Hur Ameli MBH. *Al-Shia Tools*, Al-Bayt Institute. 1988. Vol 1. p. 428. [Arabic]
26. Tabatabai, MH. *Al-Mizan*. Qom: Qom Seminary Society of Teachers, 1996. Vol 2. p. 214.
27. Bihar Al-Anwar. Vol. 101, p. 84.
28. Al-Kafi. Vol. 6, p. 3.
29. Bihar Al-Anwar. Vol. 78, p. 197.
30. Al-Kafi. Vol. 6, p 3 -4.
31. Book of homan Shia. Vol. 50, p. 275.
32. Al-Hurr al-'Amili MH. *Hidaya al-amma ila ahkam al-a'ima*. Mashhad: Majma-e-Al-buhuth Al-Eslamieh Publication. 1991: Vol 7, p 304.
33. Bihar Al-Anwar. Vol 101, p. 90.
34. Kilini Muhammad ben Yaqub, Kafi. 1986. Vol 6: p 3.
35. Majlesi Mohammad Taqi bin Maqsood Ali. Vol 44, p. 84.
36. Rahnama A, Roozbeh N, Salimi Asl A, Kazemi Gerashi Z, Abbaszadeh M and Dabiri F. Factors Related to Childbearing in Iran: A Systematic Review. *hums-jpm* .2022; 9(1): 6-17.
37. Beygi Z. A review of the factors affecting the birth of children in Iran: a narrative review article, National Conference of Obstetrics and Reproductive Health Approaches in the Youth of the Population. Shiraz: 2022. Available at: <https://civilica.com/doc/1624135>.
38. Alidousti E, Adhami AR, Kazemipour S. Socio-economic factors affecting attitudes towards childbearing: A study of ever married couples in Kermanshah, Iran. *Payesh*. 2021; 20(4): 471-85.
39. Deliri H. The effect of job insecurity on the willingness to have children in the provinces of Iran. *Economic research (growth and sustainable development research)*. 2017; 18: 65-88.
40. Rajabi A. Age of marriage; Factors of increase and reduction strategies. *Ma'ref*. 2016; 112.

41. Enayat H, Parnian L. Study of the relationship between cultural globalization and the propensity for childbearing. *Journal of Woman & Society*. 2013; 4: 109-36.
42. Abbaszadeh M, Aghayari Hir T, Alizadeh Aghdam MB, Adlipour S. Attitude towards childbearing among married women and men aged 18-49 years: The role of religiosity, family, modern media, and modern rethinking. *Payesh*. 2019; 18(2): 173-82.
43. Naqibi S, KhazaeiPul M, NajafiTrojany S. The relationship between religious beliefs and the tendency towards childbirth in married women attending to the health and medical centers of Behshahr in 2018. *J Halal Res*. 2020; 2(2): 88-101. [In Persian]
44. Makvandi Z, Alidosti M, Shafaian M, Hemati F. Factors affecting childbearing in single child and multiple- children's mothers: a comparative study. *Nursing and Midwifery Journal*. 2023; 21(5): 385-93.
45. Gholampour Nagharchi F. Effect of Parents' Spiritual Health on Children's Mental Health. *Islam and Health Journal*. 2021; 6(2): 108-16.